

Фёдар ПІСКУНОЎ

КЛАСІФІКАЦЫЯ НАЗОЎНІКАЎ СУБСТАНТЫЎНАГА СКЛАНЕННЯ

КАМП'ЮТАРНА-ЛІНГВІСТЫЧНЫ ПАДЫХОД

У ранейшай публікацыі [1] на аснове аналізу парадыгмаў больш як 35 тыс. лексем мы прапанавалі класіфікацыйную сістэму словазмянення беларускага дзеяслова і прадставілі адпаведную статыстыку, вылучыўшы 143 словазмяняльныя разрады (падкласы) у межах 15 словазмяняльных класаў. Згаданая сістэма была распрацавана як падпатрэбы машынай апрацоўкі беларускамоўных тэкстаў, так і дзеля поўнага структурнага апісання слоўнікавага складу беларускай мовы. Яна ўлічвае ў поўным аб'ёме ўсю разнастайнасць канчаткаў, акцэнтных тыпаў, кансанантных і вакалічных чаргаванняў, нарашчэнняў і ўсячэнняў у асновах і прыстаўках. У гэтай сувязі класіфікацыя і фармалізаваныя апісанні тыпаў словазмянення спрагальных і скланяльных часцін мовы выходзяць за рамкі чыста інфармацыйна-тэхнічных патрэб, набываючы адукацыйны патэнцыял.

Развіваючы падыход, ужо ўжыты ў класіфікацыі дзеясловаў, пры вызначэнні словазмяняльных класаў назоўнікаў мы зыходзім не з традыцыйнага падзелу на назоўнікі першага, другога і трэцяга скланення, а з тыпаў словазмянення, якія можна вылучыць у межах кожнай родавай катэгорыі на грунце аналізу ўсёй сукупнасці парадыгматычных крытэрыяў: сістэмы канчаткаў, пазіцыі націскага складу і змяненняў у аснове слова. Гэты падыход прадывяжаны тым, што размеркаванне па трох скланеннях з улікам толькі родавай прыналежнасці і характару канчатка назоўнага склону адзіночнага ліку недастаткова для вызначэння флексій і пераўтварэнняў асноў, уласцівых словаформам у парадыгматычных радах. Больш за тое, некаторыя словы ўвогуле не змяшчаюцца ў рамках пералічаных трох тыпаў скланення і разглядаюцца як асаблівыя сукупнасці. Прапанаваныя іншыя класіфікацыі беларускага назоўніка [2], што ўлічваюць у якасці дадатковых прымет змены марфалагічнага тыпу ў аснове і суфіксальныя нарашчэнні асноў, забяспечваюць дастаткова поўны ахоп назоўнікавых лексем, аднак не вырашаюць прынцыповыя задачы – стварэння адназначных правілаў для пабудовы акцэнтаванай парадыгмы слова (аналізу ў тэрмінах машынай апрацоўкі тэкстаў). Зазначым, што рашэнне гэтай праблемы адначасова азначае і магчымасць рэалізацыі яе адваротнага варыянта –

Табліца 1. Вынік пошукавага запиту ў электронным слоўніку “Парадыгма”: вызначэнне лексем для словаформы “тытуню” (лематызацыя) і пабудова акцэнтаванай парадыгмы лексемы “тытунь” (аналіз).

Пошук слова "тытуню"		
Знойдзены адзін варыянт: “тытуню” – родны адз., дав. адз. ад тытунь назоўнік, мужчынскі род		
Пошук слова “тытунь”		
Знойдзены адзін варыянт:		
склон	адзіночны лік	множны лік
назоўны	тытунь	тытуні
родны	тытуню	тытунёў
давальны	тытуню	тытуням
вінавальны	тытунь	тытуні
творны	тытунём	тытунямі
месны	тытуні	тытунях

вызначэння лексемы ці сукупнасці лексем, якія адпавядаюць канкрэтнай словаформе (лематызацыя). У поўнай меры такая пастаноўка задачы знайшла задавальняльную развязку для:

- рускамоўных тэкстаў (пабудова акцэнтаванай парадыгмы) – у электронных прадуктах, створаных на аснове класіфікацыйных схем А. Залізняка [3], напрыклад у вядомым перакладным слоўніку “Лінгва”;
- беларускамоўных тэкстаў (пабудова акцэнтаванай парадыгмы і лематызацыя) – у электронным слоўніку “Парадыгма” (гл. табліцу 1), у якім выкарыстана алгарытмізацыя на аснове раней прапанаванай сістэмы класіфікацыі дзеясловаў [1] і назоўнікаў, што будзе прадметам разгляду дадзенага артыкула.

Аналіз і распрацоўка словазмяняльных тыпаў былі праведзены на лексічным матэрыяле, адабраным для электроннага слоўніка “Парадыгма” з аб'ёмам падмовы “назоўнік” больш за 55 тыс. лексем.

У якасці асноўнага класавызначальнага крытэрыю абрана канфігурацыя (набор) флексій назоўніка ў адзіночным ліку. Як вядома, у шэрагу выпадкаў канфігурацыя флексій у адз. л. вызначаецца лексіка-семантычным значэннем адпаведнага назоўніка мужчынскага роду: у Р. скл. у залежнасці ад суадносін канкрэтнасці / абстрактнасці (рэчыўнасці) і інш.; у В. скл. – адушаўлёнасці / неадушаўлёнасці; у М. скл. – асавовасці / неасавовасці.

Для вызначэння словазмяняльнага класа мужчынскага роду ўмоўна бярэцца канфігура-

цыя флексій неадусаўлёнага назоўніка, носбіта функцыі канкрэтнасці, г. зн. усе назоўнікі, паказаныя ў табліцы 2, незалежна ад наяўнасці розных лексіка-семантычных варыянтаў належаць да аднаго падкласа, у дадзеным выпадку класа m3 A (гл. табліцу 3).

Множналікавыя назоўнікі (*pluralia tantum*) адносяцца да адпаведнага словазмяняльнага тыпу шляхам утварэння ўмоўнага (штучнага) назоўніка адзіночнага ліку, які мае такія самыя зыход асновы і канфігурацыю флексій у множным ліку, што і адпаведны назоўнік *pluralia tantum*. Напрыклад, назоўнік *мему́ры* праз утварэнне штучнага назоўніка [мему́р] трэба аднесці да класа m3 A.

Першапачаткова вылучаныя класы падзяляюцца на падставе дадатковых прыкмет, без якіх немагчыма карэктная пабудова словаформаў парадэгмы. Першая лінія драблення – улік чаргавання націскаў, якія маюць месца пры ўтварэнні розных словаформаў. Другая лінія адлюстроўвае нерэгулярныя кансанантныя і вакалічныя чаргаванні і іншыя марфалагічныя асаблівасці, напрыклад пры ўтварэнні множнага ліку. Пазіцыйна абумоўленыя (рэгулярныя) чаргаванні, як кансанантныя чаргаванні ў зыходах асноў *т – ц, д – дз* (*канат – канаце*) ці вакалічныя чаргаванні *я – е / е – я* ў перадацкіх пазіцыях (*бягу́н – бегу́на, таўсіце́ль – таўсіця́ля*), не патрабуюць дадатковых класіфікацыйных прыкмет, г. зн. ігнаруюцца. Чаргаванні *г – з і х – с* (*снег – на снезе, верх – на версе*) у назоўніках мужчынскага роду не з’яўляюцца рэгулярнымі і патрабуюць дадатковай прыкметы для адмежавання ад лексем, для якіх такія чарга-

* У нашай публікацыі “След ваўчышчы ці ваўчышча?: Назоўнікі мужчынскага роду з суфіксамі -ішч-а (-ышч-а), -іск-а (-ыск-а)” (Роднае слова, 2011, № 5, с. 38 табл. 3.) у класах m10B, m10D у давальным склоне ў выніку тэхнічнай памылкі прыведзены канчаток -ў замест правільнага -ё.

Табліца 2. Варыянтнасць канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду ў залежнасці ад лексіка-семантычнага суаднясення.

	нейтралізатар (прылада)	нейтралізатар (рэчыва)	нейтралізатар (асоба, работнік)	сетар (жывёліна)
Н. адз.	нейтралізатар	нейтралізатар	нейтралізатар	сетар
Р. адз.	нейтралізатар-а	нейтралізатар-у	нейтралізатар-а	сетар-а
Д. адз.	нейтралізатар-у	нейтралізатар-у	нейтралізатар-у	сетар-у
В. адз.	нейтралізатар	нейтралізатар	нейтралізатар-а	сетар-а
Т. адз.	нейтралізатар-ам	нейтралізатар-ам	нейтралізатар-ам	сетар-ам
М. адз.	нейтралізатар-ы	нейтралізатар-ы	нейтралізатар-у	сетар-ы

Табліца 3. Размеркаванне назоўнікаў субстантыўнага скланення па тыпах словазмяняльнай і акцэнтнай парадэгмаў.

		Набор флексій адзіночнага ліку: Н-Р-Д-В-Т-М	Акцэнтныя тыпы				
			А	В	С	С1	Д
m1	бакен	θ-а-у-θ-ам-е	9782	334	184	3	1
m2	шалік	θ-а-у-θ-ам-у	5561	1210	24	-	-
m3	нейтралізатар	θ-а-у-θ-ам-ы	3235	562	31	-	-
m4	ветразь	θ(ь)-я-ю-θ(ь)-ем-і	1006	122	28	2	-
m10	разява	а-ы-у-у-ам-е	174	1	-	-	3
m11	даміска	а-і-у-у-ам-у	175	3	1	-	1
m12	забойца	а-ы-у-у-ам-у	149	3	2	-	-
m13	дзядуля	я-і-ю-ю-ем-ю	22	-	-	-	1
f1	прызба	а-ы-е-у-ай/аю-е	3268	210	-	-	84
f2	лазня	я-і-і-ю-яй/яю-і	3242	80	-	-	45
f3	стэньга	а-і-е-у-ай/аю-е	518	2	-	-	27
f4	адзнака	а-і-ы-у-ай/аю-ы	6224	10	-	-	1
f5	адметнасць	θ(ь)-і-і-θ(ь)-ю-і	4908	-	-	-	-
f6	кайстра	а-ы-ы-у-ай/аю-ы	2349	49	-	-	11
f7	шчолач	θ-ы-ы-θ-у-ы	50	-	-	-	-
f8	шыр	θ-ы-ы-θ-ю-ы	4	-	-	-	-
n1	павека	а-а-у-а-ам-у	65	5	-	-	1
n2	білца	а-а-у-а-ам-ы	292	19	-	-	11
n3	судна	а-а-у-а-ам-е	1267	51	-	-	25
n4	заклінанне	е-я-ю-е-ем-і	7425	99	-	-	9
n5	ваверчанё/ ваверчаныя	ё(я)-і-і-ё(я)-ём-і	194	194	-	-	-
Усяго 52 998			49 910	2594	270	5	219

Прыведзены канчаткі акцэнтнага тыпу А. Канчаткі адз. л. у акцэнтных тыпах С, С1, Д адпавядаюць канчаткам акцэнтнага тыпу А. У акцэнтных тыпах В, Д ва ўсіх словазмяняльных класах, за выключэннем m10, m12, m13, канчаткам -ам/-ям, -ай (аю)/-яй (яю) адпавядаюць націскныя варыянты -ом/-ём, -ой (ою)/-ёй (ёю). Назоўнікі м. р. класаў m10, m12, m13 у акцэнтных тыпах В, Д маюць канчаткі суадносных па характары асновы назоўнікаў ж. роду адпаведных акцэнтных тыпаў. Так, слова *старшы́на** словазмяняльнага класа m10 D у адз. л. скланяецца па ўзоры слова *пра́сціна* (f1 D), слова *хаджа* (m12 B) па ўзоры *паранджа* (f6 B), *суддзя* (m13 D) па ўзоры *глыбі́ня* (f2 D). Назоўнікі м. р. класа m11 згаданых акцэнтных тыпаў (*ага, слуга*) у Т. скл. маюць канчаткі *ой/-ою*.

ванні нехарактэрныя (*дася́г, лозунг*). Заўважым, што для назоўнікаў жаночага роду чаргаванні *г – з* (*бікла́га – бікла́зе*) і *х – с* (*са́ха – са́се*) рэгулярныя і не патрабуюць дадатковай класіфікацыйнай падставы. Да нерэгулярных вакалічных чаргаванняў належаць, напрыклад, альтэрнацыі *а – э / я – ё* (*страла́ – стрэ́лы*), *а – о / я – ё* (*барада́ – бароды, сляза́ – слэ́зы*), пашыраныя ў беларускай мове і адзінкавыя ў рускай (*слеза́ – слэ́зы, заря́ – зоры*). Схематычная зводка дадатковых класіфікацыйных крытэрыяў прыведзена ў табліцы 4, пэўнай частцы мы дадзім спецыяльныя каментарыі.

З адной назоўнікавай лексемай могуць быць суаднесеныя некалькі дадатковых крытэрыяў. Кожны дадатковы крытэрыі ці іх сукупнасць задаюць словазмяняльны клас назоўнікавай лексемы ў межах аднаго тыпу словазмяняльнай парадыгмы (гл. табліцу 3). Так, дадатковы крытэрыі 5 суадносіцца з 4313 лексэмамі, утвараючы наступныя словазмяняльныя класы*: **m1² A** (*бубен, дзяцел, наём і інш.*), **m1² B** (*арол, авёс, хрыбет, кацёл і інш.*), **m1² C** (*бусел, човен і інш.*), **m1² D** (*ікол*), **m2² A** (*засце-нак, адрок, падмуравак, апенек і інш.*), **m2² B** (*шчаўкунок, баёк, астравок, аганёк і інш.*), **m3² A** (*нідэрландзец, адыгеец, вызнавец, адна-селец, атланцец і інш.*), **m3² B** (*абарэц, гудзец, баец, Астравец, галец, асяцёр і інш.*), **m3² C** (*заяц, вецер*), **m4² A** (*апоўзень, брэдзень, узровень, баламуцень і інш.*), **m4² B** (*агонь, патаень, галень, авадзень, гала-вень, берасцень, верабей, салавей і інш.*). У камбінацыі з крытэрыем 1 утвараецца словазмяняльны клас **m2³ D**, які рэпрэзэнтаваны толькі адной лексэмай *ражок*.

Некаторыя дадатковыя крытэрыі ці іх камбінацыі суадносяцца з нестандартнымі парадыгмамі. З прычыны адзінкава-ці адпаведных лексем мы даём ім граматычны код найбліжэйшай па парадыгматычных характарыстыках лексемы з адмысловым знакам Δ (некалькі адпаведных прыкладаў гл. у табліцы 5).

Мы ўжываем графічную пазнаку **Ø** у тых выпадках, калі маюць месца:

а) нявызначанасці акцэнтнага тыпу назоўнікаў пераважна класа *singularia tantum*, пры спробе ўтварэння патэнцыйных формаў мн. л.;

б) нявызначаная родавая суаднесенасць назоўніка класа**

* Для кожнага словазмяняльнага класа ў дужках пададзены ўзорныя словы, што ахопліваюць усю разнастайнасць чаргаванняў у словаформах з выпадзеннем галоснай.

** Множналікавыя назоўнікі падаюцца ў вуглавых дужках і, як правіла, з абагульненымі індэксамі.

Табліца 4. Дадатковыя крытэрыі для ўтварэння словазмяняльных разрадаў.

Нумар крытэрыю	Ідэнтыфіка-тар крытэрыю	Крытэрыі	Узор
1	jo1	нерэгулярныя вакалічныя чаргаванні: а – о, я – ё	<i>драфа – дрóфы</i> <i>сяло – сёлы</i>
2	jo2	нерэгулярныя вакалічныя чаргаванні: а – э, я – е	<i>царквá – цэрквы</i> <i>бяда – бэды</i>
3	jo3	нерэгулярныя вакалічныя чаргаванні: ы – о, і – е	<i>блыха – блóхі, дзіця – дзéці</i>
4	jo4	нерэгулярныя вакалічныя чаргаванні: о – ы	<i>кроў – крыві</i> <i>святкрóў – свекрыві</i>
5	fo1	беглая галосная ва ўскосных склонах	<i>швóран – швóрна</i> <i>заяц – зайца</i> <i>дзяцел – дзятла</i> <i>ірлándзец – ірлándца</i> <i>чóвен – чóўна</i> <i>верабéў – вераб'я</i> <i>салавéў – салаўя</i> <i>канёк – канька</i> <i>катóк – катка</i>
6	fo2	выпадзенне зычнай	<i>пóд'ездзень – пóд'езня</i> <i>гáрнец – гáрца</i>
7	at1	узнікненне / элімінацыя прыстаўной зычнай у словаформах у пачатку слова ці на стыку марфем	<i>акно – вóкны,</i> <i>асá – вóсы</i> <i>абзá – вóбзы</i> <i>вóстраў – астравы</i> <i>паўвóстраў – паўастравы</i>
8	at2	прыстаўная галосная	<i>лён – льнóу</i>
9	cn1	нерэгулярныя чаргаванні: з – з, х – с у М. скл. адз. л.; чаргаванні к – ч, х – ш у зыходнай аснове адз. л. і мн. л.	<i>бэраг – (на) бэразе</i> <i>кажух – (у) кажусé</i> <i>вóка – вóчы</i> <i>вóха – вóшы</i>
10	cn2	нерэгулярнае кансанантнае чаргаванне: зняцце падваення ва ўскосных склонах	<i>свіннá – свінéў</i> <i>пападдзá – пападзéў</i> <i>ладдзá – ладзéў</i> <i>вуллéк – вулькá</i>
11	cn3	кансанантнае чаргаванне: узнікненне падваення ва ўскосных склонах	<i>вóлей – вуллá</i> <i>марáль – марáллю</i>
12	cn4	чаргаванні ў Т. скл., падтрыманыя апострафам ці ў (у нескладовым)	<i>верф – вéрф'ю</i> <i>любóў – любóўю</i>
13	gr1	суфіксальнае нарашчэнне асновы: 0 – ат/ят	<i>цяля – цяляці – цялят</i> <i>дзяўчó – дзяўчáці – дзяўчáт</i>
14	gr2	апцыянальнае нарашчэнне асновы: 0 – ен, 0 – ер	<i>плéмя – плéмені</i> <i>мáці – мáцеры</i>
15	ed5	варыянтны матэрыяльна выражаны канчатак у Р. скл. мн. л. еў/зў	<i>уласцівасцеў / уласцівасцяў</i>
16	in1	устаўныя галосныя: 0 – а (э, о), ў – е, ў – ва, (л, н)ь – ле, не у назоўніках жаночага роду	<i>кáчка – кáчак</i> <i>чацвярнá – чацвярэнь</i> <i>княжнá – княжон</i> <i>жуўка – жуёк</i> <i>каўка – кáвак</i> <i>калька – кáлек</i>
17	in2	устаўныя галосныя ў альтэрнатыўных формах Р. скл. мн. л. назоўнікаў ж. і н. р. з нулявой флексіяй	<i>лякарнá – лякарань (-рняў)</i> <i>мяльнá – мялень (-льняў)</i> <i>вясло – вёсел (-слоў)</i> <i>пéсна – пéсень (-сняў)</i> <i>боўна – бóень (-ўняў)</i>
18	rd1	усячэнне сегмента зыходнай асновы ў множным ліку: ін – 0	<i>мінчáнін – мінчáне</i> <i>селянін – сяляне</i>
19	ab1	адмена пазіцыйнага вакалічнага чаргавання	<i>мяцéж – мяцяжóу</i> <i>пятáк – пятака</i>
20	ht1	замена суфіксальных фармантаў у аснове	<i>дзяўчына – дзяўчáты</i>
21	bc1	змена тыпу формаўтваральнай асновы: цвёрдая ў форме адз. л. – мяккая ў форме мн. л.	<i>чорт – чóрта – чарцéў</i> <i>сусéд – сусéда – сусéдзяў</i> <i>калёна – калéна – калéняў</i>
22	ac1	нерэгулярны перанос націску	<i>селянін – сяляне</i> <i>бажаствó – бóжаствы</i>
23	ap1	далучэнне асобных формаў М. скл. (уключна з лакатывам 2)	<i>у хóдзе / на хадóу</i>
24	ap2	далучэнне асобных склонавых формаў: Т. скл. мн. л.	<i>плéчы – плячáмі / плячыма / плячмі</i>

Табліца 5.

Лексема-аналаг		Адлюстраванне скарачонай нестандартнай парадыгмы		Класіфікацыйныя прыкметы паводле табліцы 4
m1 ^{1A} C	пбезд , -а, М -дзе; мн. паязды, -оў	m1 ^{1A} C	браняпбезд , -а, М -дзе; мн. бронепаязды, -оў	нерэгулярныя вакалічныя чаргаванні
m3 ² A	гасцінец , -нца	m3 ^{2A} A	гярнец , гярца, М -рцы; мн. гярцы, -аў	выпадзенне галоснай
m1 ^{4A} A	пінчанин , РВ -а; мн. і зб. пінчане (з ліч. 2, 3, 4 – пінчаніны), РВ -чан	m1 ^{4A} A	армянін , РВ -а; мн. і зб. армяне (з ліч. 2, 3, 4 – армяніны), РВ -мян	нестандартная акцэнтацыя

pluralia tantum, у выніку чаго ўзнікае варыянтнасць канчаткаў Р. скл.:

n3¹⁰ А **мяса**, М -е

f3¹⁰ В **цынга**, -і, ДМ -нэ

f1¹⁰ В **жада** -ы, ДМ -дзе (моцнае пачуццё, жаданне)

<m2⁰> А **жартачкі**, -каў і -чак

<m1⁰> А **ножны**, ножнаў і ножан

Для адлюстроўвання семантычна неабумоўленых г. зв. зон марфалагічнай няўстойлівасці ў парадыгмах пэўных груп назоўнікаў, якія звязаны з выбарам нулявой ці матэрыяльна выражанай флексій* (-аў, -яў, -эй, -ей, -оў, -ёў) Р. скл. мн. л., мы ўжываем факультатыўныя мнеманічныя пазнакі:

– (знак мінус) – варыянтнасць з перавагай нулявой флексіі;

+ (знак плюс) – варыянтнасць з перавагай матэрыяльна выражанай флексіі;

” (знак двукоссе) – матэрыяльна выражаная флексія.

Прыведзенымі ў табліцы 6 прыкладамі мы падкрэсліваем, што згаданыя пазнакі ў кодах назоўнікаў неабавязкова мусяць дублявацца паказам адпаведных флексій пры рэалізацыі прапанаванай класіфікацыйнай схемы ў слоўнікавых выданнях. Прыкладам, такія інавацыйныя (*астракарэцыяў* і пад.) ці патэнцыйныя (*элаквенцый* і пад.) словаформы мэтазгодна ўвогуле не адлюстроўваць, пакідаючы выбар у адпаведным кантэксце за носьбітам мовы.

Мы адмыслова выкарыстоўваем выраз “факультатыўныя пазнакі”, маючы на ўвазе, што варыяцыйнасць “нулявая флексія – матэрыяльная флексія” ў Р. скл. мн. л. не ўплывае на класіфікацыйны разрад адпаведнай лексемы, г. зн. не мае граматычнага значэння. Так, формы Р. скл. мн. л. *свят* і *святаў* паводле нашай класіфікацыі належаць да аднаго і таго ж дэклінацыйнага разраду **n3¹ A** з факультатыўнай пазнакай (+). Да таго ж разраду **n3¹ A** адносіцца і лексема *прадпрыемства* з факультатыўнай пазнакай (”), якая мае ў мн. л. Р. скл. толькі матэрыяльна выражаную флексію -аў.

* Мы свядома ўжываем менш пашыраны тэрмін “матэрыяльна выражаная флексія”, каб падкрэсліць той факт, што альтэрнатывай нулявому канчатку ў множным ліку роднага склону з’яўляецца ў залежнасці ад акцэнтнага тыпу назоўніка адзін з наступнай групы канчаткаў: -аў (-яў), -оў (-ёў), -эй (-ей). На жаль, многія крыніцы абмяжоўваюцца толькі флексіямі -аў (-яў), характэрнымі для акцэнтнага тыпу А.

Табліца 6. Прыклады рэалізацыі факультатыўных пазнак у моўнай базе.

Знак	Граматычны код	Лексема з паказам скарачонай парадыгмы
–	f2 ⁵⁻ D	жняя , -н; мн. жнеі (з ліч. 2, 3, 4 – жняі), РВ жней і жнеяў
	f3 ¹⁻ D	дуга , -н, ДМ дузэ; мн. дугі (з ліч. 2, 3, 4 – дугі), Р дуг
	f6 ¹⁻ A	вежа , -ы; Р мн. веж і вежаў
	f2 ¹⁻ A	трахэя , -і; Р мн. -ей і -еяў рэвалюцыя , -і; Р мн. -й
+	f1 ¹⁺ D	вярба , -і; мн. вёрбаў (з ліч. 2, 3, 4 – вярбы), Р -аў
	f1 ¹⁺ A	авіябомба , -ы; Р мн. -б і -баў
	f2 ³⁺ A	кантрабанда , -ы
	f2 ³⁺ A	чарэшня , -і; Р мн. -шань і -шняў
	m1 ¹⁺ A	малпоўня , -і; Р мн. -яў
m1 ¹⁺ A	партызан , РВ -а; РВ мн. -н і -наў	
”	n1 ¹	прорва , -ы; Р мн. -аў
	n4 ¹	выданне , М -і

Сімвал “–” азначае, што словаформы *рэвалюцыяў*, *дугаў* і падобныя таксама могуць быць выкарыстаны носьбітам мовы.

Можна ў гэтай сувязі правесці аналогію з флексіямі **-ой / -ай** (**-ою / -аю**) у назоўніках ж. р. адз. л. у Т. скл. Як у рускай, так і ў беларускай мовах па змоўчанні прымаецца, што выбар канкрэтнай формы канчатка застаецца за носьбітам мовы ў адпаведнасці з абранымі стылем укладання і рытмамелодыкай сказа (канчатак на **-ю** часцей сустракаецца ў вершаваных формах), г. зн. адрозненні не маюць граматычнага значэння [4].

Так, у славутым слоўніку А. Залізняка [3] словы *лiléя* (паэт.) і *ономатопéя* (лінгв.) маюць аднолькавы граматычны код (**ж ба**). Не праводзіцца адрозненняў і ў “Граматычным слоўніку назоўнікаў” (ГСН-2008) пры адлюстраванні Т. скл. у парадыгмах такіх слоў, як *надзея*, *фармакапея* ці нават *дысменарэя* або *радыёэаранавігацыя*. Апошнія слова прывядзем у форме падачы ўкладальнікаў ГСН-2008:

радыёэаранавігацыя РДМ радыёэаранавігацыі, Т радыёэаранавігацыяй (-яю)

Між тым варыянтнасць канчаткаў мн. л. Р. скл., прыкладам назоўнікаў ж. р., укладальнікам ГСН-2008 фактычна не дапускаецца, хоць часам і не абыходзіцца без нечаканасцей.

падзэя... мн. падзэі, Р падзэй...

АЛЕ трахэя... мн. трахэі, Р трахэй (-яў)

куля... мн. кулі, Р куль...

АЛЕ кралея... мн. кралі, Р краль (-яў)

вяршыня... мн. вяршыні, Р вяршынь...

АЛЕ святыня... мн. святыні, Р святынь (-яў)

постаць... мн. постаці, Р постацей...

АЛЕ чэрнець... *мн.* чэрнеці, *Р* чэрнецей (-яў)
рукайць... *мн.* рукайці, *Р* рукайцей...
АЛЕ мячэць... *мн.* мячэці, *Р* мячэцей (-яў)
схільнасць... *мн.* схільнасці, *Р* схільнасцей
АЛЕ вабнасць... *мн.* вабнасці, *Р* вабнасцей (-яў)

Ва ўмовах агульнапрызнанага* [5, 6] згортвання сферы ўжывання беларускай мовы нармалізатарскія памкненні ў дачыненні да нулявых і матэрыяльна выражаных канчаткаў *мн. л. Р. скл.* падаюцца цалкам контрпрадукцыйнымі. Дарэчы нагадаць выказванне Л. Шчэрбы: “Норма можа складацца з адсутнасці нормы, г. зн. магчымасці сказаць па-рознаму” [7, с. 36]. Увядзенне факультатывных пазнак да кодаў уяўляецца нам кампрамісным рашэннем, якое адступае ад беспадстаўнага, у большасці выпадкаў суб’ектыўна-густоўнага нармавання сферы функцыянавання доўгіх і нулявых флексій у *Р. скл. мн. л.* і адкрывае шлях да пашырэння зоны кампетэнцыі носьбіта мовы ў выбары адпаведных формаўтваральных сродкаў**. Задачай граматыка-арфаграфічнага слоўніка з’яўляецца “мяккая” падказка зон меншай угрунтаванасці ўжывання матэрыяльна выражаных флексій **-аў (-яў), -оў (-ёў)** у некаторых функцыянальных стылях, найперш навуковага характару, і фіксацыя тых адзінкавых выпадкаў, дзе ўжыванне доўгіх канчаткаў цалкам выключана па марфалагічных прычынах (*рукі – рук, ногі – ног****).

Прапанаваныя нам класіфікацыя назоўнікаў субстантыўнага скланення**** побач з раней прадстаўленай класіфікацыйнай сістэмай беларускага дзеяслова [1] даюць поўнае марфалагічнае апісанне згаданых часцін мовы шляхам прысваення кожнай лексеме граматычнага кода з узорнай парадыгмай, якая ўключае не толькі літарны склад кожнай словаформы, але і націскі. Супастаўленне набору словазмяняльных класаў (разрадаў) для рускай, паводле слоўніка А. Залізняка [3],

*Некалькі сумных канстатацый да тэмы: “...развіццё і ўдасканаленне сістэмы беларускай мовы паралельна суправаджаецца істотным змяшэннем актыўных карыстальнікаў беларускай мовы і паступовым выцясненнем яе з многіх найбольш важных і ўплывовых сфер ужытку. <...> Асаблівасці сучаснага становішча беларускай мовы ў тым, што ў многіх сферах яна прысутнічае толькі сімвалічна...” (А. Лукашанец [5, с. 108, 114]). “Беларуская літаратурная мова... [з’яўляецца] акралекам для вельмі вузкай праслойкі нацыянальна арыентаванай інтэлігенцыі” (Ю. Каракаў [6, с. 124]). (Акралект – мова камунікавання, найбольш блізкая да літаратурнай нармаванай мовы.)

** Дэталёвы аналіз будзе змешчаны ў артыкуле, які рыхтуецца да друку.

*** Менавіта гэты моўны факт з’яўляецца ўлюбёным дэмагагічным прыёмам асобных прадстаўнікоў нашай філалагічнай навукі: маўляў, ну давайце ўсюды тады пісаць доўгія канчаткі – *рукаў, ногаў*. Цікава, аднак, што суіснаванне формаў *рэк, рэкаў* у сферы мастацкай літаратуры пры гэтым ігнаруецца. Але ж нагадайма адзін з многіх фактаў: “Там нейдзе ў хвалях рэкаў перазвонных, ў палёх, дзе зацвітаюць васількі, ачох дзяўчат і ясных лёхах лёну губляе неба свой блакіт” (Л. Геніюш).

**** Апісанне парадыгматычных тыпаў іншых змяняльных часцін мовы з прычыны адноснай простасці і невялікай разгалінаванасці мы не прыводзім. Узоры скланення прыметнікаў, займеннікаў і лічэбнікаў у нашай моўнай базе ў асноўным адпавядаюць парадыгмам, адлюстраваным у граматыках.

Табліца 7.

	Колькасць словазмяняльных разрадаў		Колькасць акцэнтных тыпаў	
	Руская мова	Беларуская мова	Руская мова	Беларуская мова
Дзеяслоў	69	144	11	6
Назоўнікі м. р.	44	47	6	5
Назоўнікі ж. р.	57	44		
Назоўнікі н. р.	31	27		

Табліца 8.

Мужчынскі род (нулявы канчатак)	Жаночы род	Ніякі род
m1 ¹ А клóпат m1 ¹ В бягун m1 ¹ С склад m1 ² А бубен m1 ² В авес m1 ³ А нарóg m1 ³ С луг m1 ⁴ А францішкáнін m2 ¹ А акаяннiк m2 ¹ В баранчóк m2 ¹ С абшлáг m2 ² А падóнак m2 ² В шацáкунóк m3 ¹ А прэм’ер m3 ¹ В каратыш m3 ¹ С шнур m3 ² А францішкáнец m3 ² В абарэц m4 ¹ А віджэй m4 ¹ В дзядусь m4 ¹ С глей m4 ² А узрóвень m4 ² В авадзéнь	f1 ¹ А прэ́ліна f1 ¹ В пахвалá f1 ¹ D вараціна f1 ² D цягáтá f1 ³ D брахвá f2 ¹ А прэ́людыя f2 ¹ D бруя f2 ² А занявóля f2 ² В абяртн́я f2 ² D гульн́я f2 ³ А льякарня f3 ¹ А бусл́іха f3 ¹ D друзгá f4 ¹ А пачы́нка f4 ² А мýзыка f5 ¹ А жыццёвасць f5 ¹ С1 часць f5 ² А прэ́ль f6 ¹ А прэм’ера f6 ¹ В Ангарá f7 ¹ А сцiш	n1 ¹ А надвóр’ейка n1 ² А арлян́ятка n2 ¹ А абліч́ча n2 ¹ В нутрó n3 ¹ А прэ́лацтва n3 ¹ В гайнó n3 ¹ D багнó n3 ³ D бервянó n4 ¹ А падшкэ́льванне n4 ¹ В ламаццё n4 ¹ D адкрыццё n5 ¹ В аленя́н(я)

і беларускай моў паказвае, што ў першым набліжэнні, калі не лічыць асаблівых і нестандартных выпадкаў, парадыгмальна варыяцыйнасць беларускіх дзеясловаў і назоўнікаў прынамсі суразмерна пры параўнанні з рускімі.

Фармат часопіснага артыкула не дазваляе выйсці за межы агульнага апісання. Іншыя аспекты класіфікацыі назоўнікаў субстантыўнага скланення патрабуюць асобнага разгляду. У заключэнне дзеля дадатковай характарызацыі назоўнікавага фонду беларускай мовы прывядзем зводку (табліца 8) словазмяняльных разрадаў, што ўтрымліваюць дзесяць і больш лексем.

Спіс літаратуры

1. Піскуноў, Ф. Класіфікацыя дзеясловаў : камп’ютарна-лінгвістычны падыход / Ф. Піскуноў // Роднае слова. – 2008. – № 10. – С. 61 – 65.
2. Русак, В. П. Марфалогія сучаснай беларускай мовы / В. П. Русак. – Мінск, 2003. – 316 с.
3. Залізняк, А. А. Граматычны слоўнік рускага языка / А. А. Залізняк. – 4-е изд. – М., 2003. – 800 с.
4. Аванесов, Р. И. Очерк грамматики русского литературного языка / Р. И. Аванесов, В. Н. Сидоров. – М. : Учпедгиз, 1945. – Ч. 1 : Фонетика и морфология.
5. Лукашанец, А. А. Беларуская нацыянальная мова на сучасным этапе : сістэма, статус, функцыянаванне / А. А. Лукашанец // Весці НАН. – 2009. – № 1. – С. 107 – 117.
6. Коряков, Ю. Б. Языковая ситуация в Белоруссии / Ю. Б. Коряков // Вопросы языкознания. – 2002. – № 2. – С. 109 – 127.
7. Щерба, Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л., 1974.